

Тематски зборник
КОСОВО И МЕТОХИЈА КРОЗ ЧИЊЕНИЦЕ,
ТУМАЧЕЊА И СИМБОЛЕ

књига 2
ИСТОРИЈА И ЕТНОЛОГИЈА

Тематски зборник
КОСОВО И МЕТОХИЈА КРОЗ ЧИЊЕНИЦЕ,
ТУМАЧЕЊА И СИМБОЛЕ

књига 2
ИСТОРИЈА И ЕТНОЛОГИЈА

Издавач

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

За издавача

Проф. др Драган Танчић, директор

Уредили и приредили:

др Ивана Рајовић Женарју, виши научни сарадник
др Весна Зарковић, виши научни сарадник

Рецензенти

др Божидар Зарковић, редовни професор
др Срђан Цветковић, научни саветник
др Саша Станојевић, ванредни професор
др Ана Костић Ђекић, ванредни професор
др Александар Павловић, виши научни сарадник

Лектура

Проф. др Јелена Војиновић Костић

Припрема за штампу

Миодраг Панић

Штампа

ГИД „Pi-press“, Пирот

Тираж

150

ISBN 978-86-89025-92-7

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Тематски зборник
**КОСОВО И МЕТОХИЈА
КРОЗ ЧИЊЕНИЦЕ, ТУМАЧЕЊА
И СИМБОЛЕ**

књига 2
ИСТОРИЈА И ЕТНОЛОГИЈА

Лепосавић, 2023.

Објављивање овог зборника суфинансирало је Министарство науке,
технолошког развоја и иновација Републике Србије.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	9–12
Марко П. Атлагић, Филип М. Обрадовић, <i>Српски хералдички симболи на Косову и Меџохији као темељ српској националној и државној идентитетској Републике Србије</i>	13
Драгана Ј. Јањић, Горан М. Јанићијевић, <i>Слојеви и облици симболичкој мишљења у српском средњовековном уметничком наслеђу XIV столећа на Косову и Меџохији</i>	29
Ђорђе Н. Ђекић, <i>Насићанак кривичној права: казне у Хрисовуљи Манасићу Бањска</i>	67
Ивана С. Женарју Рајовић, <i>Јерусалимска соба у Великој Хочи</i>	87
Мирослав С. Милошевић, <i>Делатност руских конзула на Косову и Меџохији у XIX и почетком XX века</i>	105
Весна С. Зарковић, <i>Косовски вилајет у плановима Аустроугарске 1896–1908.</i>	129
Иван М. Бецић, <i>Државна помоћ црквама на Косову и Меџохији после великој рат</i>	155
Божица Ж. Славковић Мирић, <i>Новине, штампа и медијска култура на Косову и Меџохији у периоду између два светска рата</i>	171
Јован Ј. Алексић, <i>„Индустијализација Јужне Србије“: Свечано отварање рудника „Трејча“ октобра 1930. године</i>	189
Сава Д. Ђурђевић, <i>Турска национална мањина на Косову и Меџохији током десетих година двадесетог века</i>	201
Петар Р. Ристановић, <i>Жртве демонстрација у САП Косово 1981. године</i>	215
Ена С. Мирковић, <i>Недељне информативне новине (НИН) и „Косовски рат“ 1998–1999</i>	229

- Александар С. Павловић, *Прилої размаїрању
концеїїа „їомирења“ Срба и Албанаца на Косову
и Меїохији: Сїавови їриїадника срїске заїеднице
у Косовскої Миїтровици* 253
- Невена С. Петковић, *Симболика сїруїане їоїаче
у народним обичаїма Срба на ценїралном Косову* 283
- Небојша Д. Ђокић, Јелена Б. Рогожарски, Милена М. Балтић,
Прилої исиїорији Средачке жуїе 307

Весна С. ЗАРКОВИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

КОСОВСКИ ВИЛАЈЕТ У ПЛАНОВИМА АУСТРОУГАРСКЕ 1896–1908.**

Айсѝпракѝ: Територија Косовског вилајета се због свог геостратешког положаја намеће као једно од приоритетних питања у спољној политици балканских држава, али и великих сила. Међу њима је предњачила Аустроугарска, чији је циљ да изађе на топла мора био израженији после 1878. године. С обзиром на чињеницу да се Косовски вилајет у то време налазио под османском влашћу, Двојна монархија је користила различита средства за јачање утицаја на овом простору. Главно упориште је нашла међу појединим Арбанасима који су, стављајући се у њену службу, чинили репресалије над српским становништвом и, истовремено, агитовали међу сународницима. У раду се кроз бројне примере указује на аустроугарску пропаганду која је тежила да за циљеве своје државе придобије што већи број присталица широм Косовског вилајета, преко којих би припремила терен за даљу експанзију.

Кључне речи: Косовски вилајет, Аустроугарска, Османско царство, Срби, Арбанаси, планови, пропаганда.

Први значајан корак на Балкану и у правцу југоистока још од аустријско–турских ратова крајем XVIII века Аустроугарска је начинила на Берлинском конгресу 1878. године. Уз помоћ других великих сила суспендовала је одлуке Санстефанског мира и организовала нови скуп моћника на којем је кројена слика Балкана. (Историја српског народа VI/1, 1983: 263; Србија 1878. Документи, 1978: 556).

Српски представник на Конгресу Јован Ристић је, борећи се за националне интересе, био у тешком положају, јер не само да није имао приступ седницама, већ је морао да тражи савезника који ће подржати српске захтеве у мору интереса великих сила. Позиција Србије, према његовом

* Виши научни сарадник, vesna.zarkovic07@gmail.com

** Рад је настао у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број 451-03-47/2023-01/200020 од 3. 2. 2023. године.

извештају Грујићу, нашла се између турско–аустријских интереса на југо–западу и руско–бугарских на истоку, са границом двеју интересних сфера на планини Копаонику. Српски захтеви су, првенствено, били усмерени према Старој Србији и Новопазарском санџаку, као њеном делу. Међутим, задобити Стару Србију, чак и у оним „тешњим границама“, био је, по речима Ристића, немогућ циљ, јер је Аустроугарска и пре конгреса у Берлину „толико спремила земљиште, да нас [Србију] истисне из новопазарског краја“ да је на сваки и најмањи помен ове идеје дискусија била заустављена. Већ на „прву реч“ чланови Конгреса су искључивали даљу расправу (Србија 1878. Документи, 1978: 494–495). Своје деловање Аустрија се образлагала жељом да солунску железницу, која је ишла долином Вардара и преко целог Косова поља, све до Косовске Митровице, задржи у турским рукама, али је прави циљ био да у згодном тренутку замени посустало Османско царство на Балкану. Отуда и идеја да Србију потисне што даље од пруге и пута према Солуну, уз спремност да је подржи у деловима источно од Косова и Метохије. На тај начин је Аустроугарска између Русије и Бугарске на једној страни и Србије на другој, бирала слабијег противника. Ристић је ово зналачки искористио.

Претензије Аустроугарске су материјализоване одлуком да јој се да мандат за окупацију Босне и Херцеговине, чиме је привремено задобила велику територију. Одлука је као члан 25 унета у Уговор са Конгреса и гласи: „Провинције Босну и Херцеговину окупираће Аустро–Угарска, која ће њима управљати“ (Србија 1878. Документи, 1978: 564).¹

Међутим, запоседање само Босне и Херцеговине није задовољавало амбиције Аустроугарске, па је она, у складу са својим програмом *Drang nach Osten*, обезбедила присуство својих гарнизона и контролу „војних и трговачких путева“ у „читавом“ Новопазарском санџаку, што је, такође, ушло у члан 25. Био је то наредни корак који је Аустроугарску довео до Косова поља, одакле се железницом лако стизало до Солуна. С циљем да омогући остваривање зацртаних планова Аустроугарска је у овај члан (25) унела одредбу која је својом формулацијом изазивала контроверзе и различита тумачења. У преводу на српски језик одредба гласи: „до Митровице“, али изворници на француском и енглеском језику остављају могућност за другачије тумачење, које гласи – до иза Митровице.² Различита тумачења произилазе из дијаметрално супротних политичких очекивања: Србија и Турска су настојале да експанзију Двојне монархије зауставе ван Митровице, важног геостратешког и војног центра.

1 „The Provinces of Bosnia and Herzegovina shall be occupied and administered by Austria–Hungary“ (Oakes, Mowat 1930: 345); „Les Provinces de Bosnie et d’Herzegovine seront occupées et administrées par l’Autriche–Hongrie“ - <https://mjp.univ-perp.fr/traites/1878berlin.htm>, приступљено 31. 05. 2023.

2 „... у правцу југоистока *до Митровице* (подвукла В. З.)“ (Србија 1878. Документи 1978: 565); „... in a south–easterly direction to the other side of Mitrovitz“ (Oakes, Mowat 1930: 345); „... dans la direction sud–est jusqu’au delà de Mitrovitz“ (Raspopović 2019: XIII).

Ставови и одлуке великих сила на Берлинском конгресу 1878. године увели су на Балканско полуострво Аустроугарску која је добила право да окупира Босну и Херцеговину. За разлику од ове територије, Македонија и Стара Србија су и даље остале у оквиру османске власти. Годину дана након Конгреса, 1879. Турска је била приморана да изврши административну реформу којом је Новопазарски санџак издвојен из Босанског и припојен Косовском вилајету, основаном јануара 1877. Седиште је најпре било у Приштини, а 1888. године је премештено у Скопље. На почетку XX века Косовски вилајет је чинило шест санџака: Пљеваљски, Новопазарски (Сјенички), Приштински, Пећки, Призренски и Скопски (Историја српског народа VI/1, 1983: 263–264).

Косовски вилајет је обухватао територију од 32.000 km² на којој је живело око 865.000 становника. Од укупног броја 266.300 их је било у Скопском санџаку, 213.850 у Приштинском, 184.000 у Призренском, 75.000 у Пећком, 88.000 у Новопазарском и 37.000 у Пљеваљском (Толева 2018: 72–73). Међу бројним становништвом доминирале су три групе, од којих су 32% чинили Арбанаси, 31% Срби и 21% Бугари. Према аустријској статистици број становника, подељеног по националности и религији приказан је табеларно (Толева 2018: 71):

Националност	Број
Албанци	276.000
Срби	268.000
Бугари	187.000
Турци	130.000
Власи	2.200
Јермени, Јевреји, Грци	1.800
Укупно	865.000

Вероисповест	Број
муслимани	507.000
Албанци	251.500
Турци	130.000
Срби	77.300
Бугари	37.200
православци	187.000
егзархисти	149.000
римокатолици	20.000
остаји	1.800

Аустроугарска је посебну пажњу посветила статистици која је имала пресудну улогу за даље планове. Њен министар финансија барон фон Цвидинек је закључио да, у односу на друге групације Арбанаси преовлађују у Призренском и Пећком санџаку, да су компактни у Приштинском и Новопазарском санџаку, али и три пута бројнији од Срба. Ови подаци указују да су Арбанаси били најбројнији у Косовском вилајету који се граничио са Скадарским, са којим је према Цвиндиновим речима чинио „затворену област, јасно омеђену језиком и целовитом територијом“. Поред Арбанаса муслиманске вероисповести било је и оних који су припадали римокатолицима и углавном су били насељени у Призрену, Пећи и Ђаковици, а у изолованим случајевима у Јањеву и Скопској Црној Гори. За разлику од Арбанаса муслимана, којих је било око 30%, римокатолици су чинили 2–3% укупног броја становника Косовског вилајета (Толева 2018: 71–72).

Многе супротности и унутрашње борбе у Османском царству крајем XIX и почетком XX века су наговештавале распад државе. Неизвесна ситуација у којој се налазила турска империја будила је све веће интересовање Аустроугарске која је у томе видела повољну прилику за остварење својих циљева. Планови су сковани у Бечу током 1896. године када су одржана три строго тајна састанка на којима се детаљно разрађивала стратегија о даљим корацима аустријске спољне политике. Креатор такве политике био је министар спољних послова гроф Голуховски који је 17. новембра сазвао први тајни састанак са дневним редом „Почетак једне енергичне аустроугарске интервенције у Албанији“. Поред њега, на састанку су учествовали министар финансија Бењамин Калај, специјални изасланик и ранији министар финансија фон Цвидинек, шеф одсека у Министарству спољних послова фон Хоровиц и конзули барон фон Баум и Шмукер. Припадници највишег слоја и творци аустроугарске спољне политике су предвидели распад Османског царства и као приоритет зацртали контролу над простором насељеним Арбанасима. Истовремено, то је, према њиховим плановима, подразумевало да се Русији преко Бугарске, Србије и Црне Горе онемогући било какав утицај на овом простору Балкана. Барон фон Цвидинек и генерални конзул Шмукер су на захтев грофа Голуховског урадили детаљну анализу ситуације на простору насељеним Арбанасима, главним правцима деловања Аустроугарске и тежњом да се формира независна кнежевина под њеним протекторатом. Двојица задужених за овај задатак су за двадесетак дана већ имали разрађен план који је предочен на наредном састанку 8. децембра. Спис који су израдили је назван *Меморандум о Албанији* и у њему су били јасно дефинисани правци и границе деловања Беча: на северу Црна Гора и део Србије, на западу Јадранско море, на југу Превеза, Јањина, Ђирокастра и на истоку Касторија, Битољ, Охрид, Врање, Приштина и Нови Пазар. Овај меморандум је био основа за деловање Аустроугарске у наредним годинама, што је потврђено и на наредном састанку, одржаном 23. децембра 1896. године у истом саставу.

Османско царство су у последњој деценији XIX века обележиле унутрашње кризе, проузроковане националним покретима нетурских народа. Ситуација је постала веома озбиљна и најпре је започета погромима Јермена, а затим покретом Грка на Криту. Ова нерешена питања претила су да слични покрети захвате и остале делове османске државе, пре свега Балканско полуострво, али су се у њихово решавање умешале велике силе, Русија и Аустроугарска и захваљујући том ангажовању Крит је 1898. године добио аутономију. Иако је њихов превасходни циљ био да спрече распарчавање Османског царства, ове најзаинтересованије стране, чији су се интереси везивали за територију Балкана, успеле су да маја 1897. године постигну договор о очувању *status quo*-а. Према овом споразуму било је предвиђено да, уколико се договорено стање не одржи, Цариград и мореузи са залеђем до Марице буду искључени од њиховог међусобног договора као питања од општег европског интереса. У супротном, била је искључена могућност освајања било које заинтересоване стране, као и других земаља. С обзиром да је Русија истицала Дарданеле као свој интерес, Аустроугарска је захтевала да, у случају могућих промена на Балкану, територија Босне и Херцеговине и Санџака, који је раздвајао Србију и Црну Гору и даље остану у њеном поседу (Поповић 2007: 154). Русија и Аустроугарска су међусобним договором оставиле и могућност да се, уколико ипак дође до распада Османског царства, у њеном европском делу образује албанска држава на простору између Јањине и Скадарског језера. Иницијатор ове идеје је била Аустроугарска која је желела на тај начин да балканским државама пошаље јасну поруку да је заинтересована за овај део европске Турске и, истовремено, неутралише њихове територијалне претензије (Војводић 2000: 49).

Бечке дипломате су биле свесне руског утицаја и озбиљности ситуације у Старој Србији, па су се зато залагале да не ремете односе са Русијом. Били су спремни и на неке уступке, осим следећих: 1) Аустроугарска не би пристала да се нека друга сила учврсти у Албанији, јер је за њу Јадранско море имало важан значај. Према источној обали је претендовала и Италија, као и суседна Црна Гора; 2) Никада неће дозволити уједињење Србије и Црне Горе и 3) Аустроугарска није желела да по питању Дарданела препусти Цариград и контролу мореуза. Присуство Руса у Цариграду би за њу представљало сталну опасност, с обзиром да се руски утицај ширио преко Македоније и Старе Србије у правцу Босне.³ Ове три тачке су представљале основу аустроугарске политике на Балкану, коју су истицале и њене дипломате. О плановима Двојне монархије сведочи изјава грофа Голуховског Константину Думби, посланику у Београду, почетком 1903. године у којој је јасно нагласио: „Ми ни у ком случају не можемо трпети сједињење Краљевине Србије и Кнежевине Црне Горе; ми би га спречили чак и по цену рата“ (Ђоровић 1992: 18–19). Овакви ставови и идеје

3 *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871–1914*, 18. Band I, Nr. 5438, 104; Зарковић 2019а: 129.

аустроугарских политичара проузроковали су кризу и нереде у Старој Србији који су се рефлектовали на односе Арбанаса и Срба.

Насталу кризу у Османском царству су искористили Арбанаси у Косовском вилајету, чија је територија постала средиште свакодневних насиља над српским становништвом. Незадовољни исходом грчко–турског рата из 1897. године, из којег су се вратили са оружјем, исто су користили за бројне нападе и убиства над Србима. Међутим, и међу њима се осећала узнемиреност и стрепели су од даљег тока догађаја. Нису могли да предвиде ситуацију у Косовском вилајету, а охрабрење су налазили у супротстављености интереса великих сила и балканских држава. Стање у којем су се налазили најбоље илуструју речи једног њиховог виђеног сународника: „Као што Русија очекује да доврши своју сибирску железницу па да се ухвати у коштац с Енглеском, тако и ми морамо пошто-пото гледати да у миру дочекамо тај сукоб. Онда ће нам положај бити лакши. Ако би нас напала Аустрија, уз нас ће стати Србија, Црна Гора и Бугарска; нападне ли нас која од ових, нама ће бити лако изаћи на крај, јер се никад не могу сложити и увек ће једна бити на нашој страни“. Осим ове, међу Арбанасима су се у том тренутку могле чути и разне друге приче које су се односиле на њихов став према Енглеској, Русији, Немачкој и Аустрији.⁴

У таквој атмосфери, у периоду од 26–30. јануара 1899. године одржан је скуп у Пећи, познат као Пећка лига. Примарни задатак скупа био је обнављање Призренске лиге, а као циљеви су се наметали: супротстављање распарчавању територија насељених Арбанасима од стране суседних земаља и тежња да се избори за посебан статус Арбанаса. Први циљ је био јасно дефинисан и прихваћен од свих, а други је требало да регулише статус Арбанаса, али није наишао на јединство, тако да је једини резултат лиге било антихришћанско расположење. За вођу скупа је био изабран Хаџи Мула Зека (Бартл 2004: 110). Овакав избор је био симптоматичан, с обзиром на чињеницу да је он важио за аустроугарског човека. Конзул Краљевине Србије у Приштини Сима Аврамовић је за њега говорио да је „послушно оруђе у рукама бечке камариле“.⁵

О иницијатору скупа су постојала разна нагађања. Српски посланик у Цариграду Стојан Новаковић је сматрао да је иницијатива потекла из Цариграда и своје тврдње је темељио на сазнању да су скупу присуствовала два делегата из Јилдиза. Правим информацијама о збивањима у Пећи није располагао ни руски посланик у Цариграду Иван Зиновјев, који је пред собом имао извештај свог конзула из Скопља Виктора Машкова у којем

4 Државни архив Србије (=ДАС), Министарство иностраних дела (=МИД) Политичко одељење (=ПО), 1899, ролна 201, А/21, фасц. I, дос. III, Пов. № 4, конзул С. Симић – В. Ђорђевићу, министру иностраних дела, Приштина 17. јануар 1899; Зарковић 2019а: 104–105.

5 Државни архив Србије (=ДАС), Министарство иностраних дела (=МИД) Политичко–просветно одељење (=ППО), 1901, ред 28, Пов. № 17, конзул С. Аврамовић – А. Јовановићу, министру иностраних дела, Приштина 22. јануар / 4. фебруар 1901; Перуничкић 1988: 32.

је назначено да покретом, по наређењу из Јилдиза руководи министар морнарице Хасан паша. Посланик Новаковић је био уверен да иза покрета стоји сам султан који је, по њему, на тај начин желео да сузбије српске жалбе против арбанашких зулума и хришћанске тежње.⁶

Тврдње руског и српског посланика да је покрет у Пећи инициран из Цариграда супротне су неким другим сазнањима, утемељеним на основу деловања аустроугарских конзула из Скопља и Призрена. Њихов рад је указивао да је ова држава тајно радила око скупа. У своје сврхе су користили слабе контакте и сукобе Срба и Арбанаса и од скупа у Пећи очекивали велику корист. Аустроугарски конзули из Скопља и Призрена су у току припрема и за време одржавања арбанашког збора слали извештаје у којима су извештавали своју владу да „настоје обеснажити реформну акцију и супротставити Албанце Бугарској, Србији и Црној Гори“ (Микић 1985: 149). Догађаји који су уследили у наредним годинама утемељили су ову тврдњу коју поткрепљује и чињеница да се на челу тзв. Пећке лиге налазио Хаџи Мула Зека, кључни аустроугарски адут у Косовском вилајету.

Аустроугарска је, поред Хаџи Мула Зека, успела да придобије и поједине важније арбанашке главаре, познате по насиљима над Србима. Међу њима су се налазили Риза бег у Ђаковици и Мујага Ђатовић у Сјеници (Орловић 1901: 29; Зарковић 2019а: 132). Деловање Аустроугарске се из Метохије ширило према Косову, а у фокусу се нашла Митровица, важна тачка где се завршавала пруга из Солуна и где су долазили путници из Новопазарског, Пљевањског, Пећког и северног дела Приштинског санџака. Појачаном пропагандом успела је да придобије Али Драгу из Митровице, за којим су временом кренули и други арбанашки главари. Увећање броја присталица привржених Аустроугарској представља последицу међусобних размирица арбанашких главара, сукоба са турском влашћу и јачег деловања њене пропаганде. Акцијом је координирао конзул из Скопља Бохумил Пара, којем је Риза бег из Ђаковице, након сукоба са Бајрамом Цуром, нудио своје услуге и изјављивао да је спреман „да да своју крв“ за Аустрију. Он је на овај начин желео да се заштити, а његов противник Бајрам Цур је, након сазнања о оваквој изјави, преко својих повереника ступио у контакт са Бохумилом Паром, правдајући се да је неправедно оптужен као аустроугарски непријатељ (Стојанчевић 1994: 217).

Очигледно је било да се интересовање Аустроугарске за збивања у Косовском вилајету појачавало. На то нам указује и податак да је временом повећала број својих представништава, па је поред Призрена у којем је имала конзулат од 1870. године, 1889. отворила у Скопљу, а 1904. у Митровици. Овој тврдњи иде у прилог и податак да се број извештаја из ових крајева послатих у Беч умножавао и, примера ради, 1870. године

6 ДАС, МИД ПО, 1899, ролна 201, А/21, фасц. I, дос. III, Пов. № 80, посланик С. Новаковић – В. Ђорђевићу, министру иностраних дела, Приштина 22. јануар 1899; Зарковић 2019а: 106–107.

из призренског конзулата је било послато свега 11 извештаја, да би после 15 година тај број достигао преко стотину. Након 1908. године извештавање Владе у Бечу о збивањима у Косовском вилајету је био свакодневни посао њених дипломата који су службовали у Призрену, Скопљу и Митровици (Фундић 2018: 111).

Однос аустроугарских према конзулатима осталих држава у Османском царству је био веома карактеристичан. Руски конзулат у Скопљу је због односа двеју држава имао посебан положај према Аустроугарској. Према казивању најпре Бељајева, а затим и Разумовског, Михаилу Ристићу, генералном конзулу Краљевине Србије у Скопљу постојала је наредба руског посланства у Цариграду да њихови конзули не смеју да иду у унутрашњост вилајета без аустроугарског конзула, осим у случају да он не прихвати позив. Такође, постојало је упутство према којем су морали да пружају сарадњу Бохумилу Пари, аустроугарском конзулу у Скопљу. Непоштовање ових наредби и упутстава производило је одређене мере, које није избегао руски конзул у Митровици Орлов због одласка у манастир Девич без Цамбауера. Орлов је добио јак укор, а из амбасаде у Цариграду је био упућен препис укорног писма свим руским конзулатима у Османском царству.⁷

За разлику од митровичког, руски конзул у Призрену је био самосталнији и радио је независно. Није путовао заједно са аустроугарским колегом и није слао заједничке и идентичне извештаје у Цариград. Руски конзул у Призрену Разумовски није био у пријатељским односима са Прохаском, а српском становништву је саветовао да се истовремено не обраћа обема странама, већ да се одлучи само за једну и то ону, која би, по њиховом мишљењу, могла да им пружи већу помоћ. Своје схватање је заснивао на уверењу да Срби нису у прилици да праве разлику и поређење двојице дипломата и њиховог утицаја код турских власти.⁸

Супротстављени ставови аустроугарских и руских конзула који су службовали у европском делу Османског царства видљиви су били и у извештајима које су слали својим амбасадама у Цариграду. Посланик Зиновјев је крајем 1907. године од руских конзула из Митровице и Призрена примао извештаје о веома неповољној ситуацији у тим крајевима на основу којих је од султана захтевао да се у околини Пећи и осталим местима Старе Србије упути више војника. Аустроугарски посланик у Цариграду није пружао подршку свом руском колеги, што је још више отежавало акцију за пружање помоћи српском становништву, а уједно и припремало терен за њен продор у те крајеве.⁹

7 *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914* (=ДСПКС), књ. I, св. 2, док 625, 992.

8 ДАС, МИД ППО, 1907, ред 36, ПП Бр. 587, конзул М. Ракић – Н. Пашићу, министру иностраних дела, Приштина 3/16. септембар 1907; ДСПКС, књ. II, св. 4/1, док. 213, 438.

9 ДАС, МИД ППО, 1907, ред 112, Пов. Бр. 937, посланик Ј. Ненадовић – Н. Пашићу, министру иностраних дела, цариград 3/16 новембар 1907; ДСПКС, књ. II, св. 4/2, док. 434, 803.

Агресивна политика Аустроугарске у Косовском вилајету и уопште на Балкану, поред Русије и Србије, сметала је и другим државама, пре свега Италији, која је имала амбиције према источној обали Јадранског мора. Италија је 1907. године отворила свој конзулат у Призрену, (Историја српског народа VI/1, 1983: 277) што је довело до супарништва између аустроугарског и италијанског конзула. Постојала је бојазан да ће италијански конзул имати утицај на Арбанасе римокатолике, на тај начин сузбити утицај Аустроугарске и минимизирати њен рад. Италија је имала јаку подршку у призренском бискупу Трошкину, који је, упркос чињеници да је био аустроугарски платежник и примао месечно хиљаду круна, отворено заступао италијанске ставове. Залагањем бискупа Трошкина у Призрен је насељено неколико арбанашких римокатоличких породица из Скадра. Њиховим насељавањем бискуп је настојао да постави темеље заједнице италијанских присталица које би деловале против аустроугарског утицаја међу Фандама.¹⁰ Из честих сукоба са аустроугарским конзулом у Призрену излазио је као победник.¹¹

Аустроугарска је Косовски вилајет, у којем је боравио велики број њених агената видела као погодну територију за пропагандни рад. Тајни агенти, као и њени конзули у Митровици, Скопљу и Призрену, су радили на ширењу пропаганде. У истом циљу су деловале и аустроугарске власти у Пљевљима и римокатоличко свештенство, на чији су наговор Турци и Арбананси прогањали, убијали, пљачкали и расељавали српско становништво. За разна злодела су били награђивани од стране Аустроугарске, а многи од њих су месечно примали одређену суму новца. На платном списку су се налазили аге и бегови, као и већина турских службеника, почев од оних из Цариграда, преко Приштине и Пјеваља. У пропаганду је уложено много средстава, нашта указује и исказ брата познатог Бешура бега Махмутбеговића из Пећи, изречен митрополиту о начину рада Аустроугарске „како је у последње доба просула силан новац међу Арбанасе у Пећком крају“.¹²

Аустроугарска је у Косовском вилајету према Арбанасима и Турцима водила субверзивну политику. С једне стране, истицала се у заштити арбанашких права и борбе за аутономију, а с друге, представљала себе као пријатеља Османског царства и противила се савезу словенских држава на Балкану (Перуничих 1988: 5). Њена пропаганда је временом јачала, а томе су доприносиле разне гласине које су изазивале немир међу Арбанасима. Бројни арбанашки покрети су били проузроковани разним причама, а неке од њих су се односиле на склапање тајног савеза између Србије, Бугарске и Црне Горе, који је по арбанашком схватању могао да доведе до распарчавања Османског царства. Ширење оваквих и сличних прича било је систематско

10 ДАС, МИД ППО, 1907, ред 36, ПП Бр. 587, конзул М. Ракић – Н. Пашићу, министру иностраних дела, Приштина 3/16. септембар 1907; ДСПКС, књ. II, св. 4/1, док. 213, 438–439.

11 ДСПКС, књ. II, св. 4/2, док. 376, стр. 701.

12 *Документи о Рашкој области 1890–1899*, док. 514, 608.

и оне су временом постајале учесталије. Из Цариграда су покретима Арбанаса пружали подршку и уверавали их у супротно, али је овакав став из престонице био веома вешто експлоатисан од стране аустроугарских плаћеника и њених присталица, а нарочито од Арбанаса римокатолика (Фанда). Била је изражена истрајност у понављању прича и предочавању опасности од балканских држава, као руској претходници, а заговорници су инсистирали на идеји аутономне Албаније под аустроугарским вођством. Многим арбанашким скуповима почетком XX века је руководио Хаџи Мула Зека, аустроугарски присталица, а побуњени у Пећи и Ђаковици су имали и подршку „неколико шкипетарских патриота“, који су их позивали на слогу и јединство и саветовали да се „одупру свакој страној сили, осим Аустрији, ако би ова, у арбанашком интересу, пошла к Митровици“.¹³

Конзул Краљевине Србије у Приштини Светислав Симић је тврдио да су Арбанаси оруђе у рукама аустроугарских агената и да би их као такве турске власти могле лако умирити. Према његовом мишљењу, аустроугарски агенти који су радили у два правца, и међу Арбанасима и међу Србима, су представљали већу опасност од самих Арбанаса. Турске власти су политиком повлађивања и некажњавања арбанашких изгредника допринеле стварању анархије која је поговодила једино аустроугарским агентима. Таквим стањем се рушио углед Царевине и проређивало српско становништво. Све већи број Арбанаса је прихватао аустроугарску пропаганду и сматрао да је окупација, заснована на одлукама Берлинског конгреса и чињеници да су постојали аустроугарски гарнизони у Пљевљима, Пријепољу и Прибоју, била све изгледнија.¹⁴

Незадовољство Арбанаса је било уперено против Срба, по њима главних криваца за деловање великих сила. Такав став су темељили на пропаганди Аустроугарске, покретачу важнијих збивања у Косовском вилајету крајем XIX и почетком XX века. Њен уплив, видљив у Пећкој лиги 1899. (Зарковић 2015: 79–92), настављен је и током 1901. и 1902. године за време афере у Ибарском Колашину, чији је циљ био да се, под изговором прикупљања оружја, расели српско становништво са простора између Косовске Митровице и Новог Пазара. Уништавањем српског живља створила би се чвршћа веза између ова два града на западу Османског царства, а уједно би се ослободио терен од становништва непријатељски настројеног према Аустроугарској и створили услови за изградњу железничке пруге Увац–Митровица (Зарковић 2008). Очиглено је било да су замисли ове идеје потекле из Беча и да су се поклапале са интересима Двојне монархије, која је на Берлинском конгресу добила мандат за деловање „до иза Митровице“ (Србија 1878. Документи, 1978: 565).¹⁵

13 ДАС, МИД ППО, 1901, ред 283, ПП № 147, конзул С. Аврамовић – А. Јовановићу, министру иностраних дела, Приштина 28. јануар / 11. фебруар 1901; Перуничкић 1989: 165–166.

14 *Документи о Рашкој области 1890–1899*, док. 514, 608–609.

15 „The Government of Austria–Hungary, not desiring to undertake the administration of the Sandjak of Novi–Bazar, which extends between Servia and Montenegro in a south-easterly

Реализацији аустроугарске политике у Косовском вилајету доприносило је и деловање римокатоличке цркве које је било најизраженије у призренском крају. Из Ватикана је у последњим годинама XIX века призренској бискупији била послата већа сума новца, захваљујући којој је формиран фонд на основама обичних новчаних завода. Посредством његовог рада поправљен је материјални положај римокатолика на тај начин што се трговцима и удовицама давала позајмница са каматом од 8%. До тог времена римикатолици су важили за сиромашне, а неки од њих и за бескућнике, али захваљујући финансијској помоћи постали су конкуренција српским и турским трговцима. Егзистенција српских занатлија и трговаца је била угрожена, а многи су затварали своје радње и исељавали се из тих крајева. Из основаног фонда удовицама се без икакве камате додељивала помоћ у висини од неколико наполеона. Оне су добијена средства користиле за куповину материјала за рад. Осим оваквог деловања, римокатоличка бискупија је одређена средства улагала у куповину чифлука и земље у околини Призрена на којој је из других делова Косовског вилајета насељавала Фанде. На тај начин је спречавала да они прихвате ислам, а уједно их концентрисала на једном ужем простору.¹⁶

У службу аустроугарске пропаганде у призренском крају је било упућено неколико часних сестара из Загреба које су говориле српски језик. Истовремено, отворена је апотека, која је била снабдевенија лековима од апотеке општине призренске. Аустроугарски конзул у Призрену је овакав вид пропаганде планирао много година раније, најпре је придобио Цинцаре, којих је било око 170 кућа и који су важили за отворене непријатеље српског становништва. Једном припаднику из ове групације, по имену Анастас Мицопулос је била обезбеђена стипендија у висини од 50 форинти месечно за студије медицине у Бечу. По мишљењу конзула Србије у Приштини, овај лекар, као бечки стипендиста, својим услугама и радом доприносио је јачању аустроугарске пропаганде у том делу Косовског вилајета.¹⁷

Римокатоличка црква и аустроугарска пропаганда су, штитећи Арбанасе римокатолике, имали значајан удео у уништавању српског становништва. Њихови злочини и злодела су у појединим моментима превазилазили она која су вршили мухамеданци. Највећи број злочинаца Фанда је радио по упутствима добијеним од аустроугарских агената. Било је приметно да је на наговор руског посланика у Цариграду, аустроугарски представник преко фратара утицао на Фанде да престану са насиљима. Међутим, касније се испоставило да је он донео такву одлуку услед присуства већег броја турских трупа у Призренском и Пећком санџаку, које су могле да реагују

direction to the other side of Mitrovitza, the Ottoman Administration will continue to exercise its functions there“ (Oakes, Mowat 1930: 345).

16 ДАС, МИД ППО, 1901, ред 283, ПП № 319, конзул С. Аврамовић – М. Вујићу, министру иностраних дела, Приштина 25. април / 8. мај 1901; Перуничих 1989: 174–178.

17 ДАС, МИД ППО, 1901, ред 283, ПП № 319, конзул С. Аврамовић – М. Вујићу, министру иностраних дела, Приштина 25. април / 8. мај 1901; Перуничих 1989: 174–178.

и ухапсе виновнике нереда. Смањење војске у овим крајевима оголило је намере аустроугарских дипломата, пре свега конзула у Призрену, који, упркос инсистирању свог руског колеге није предузимао никакве кораке да спречи злочинце у својим намерама, под изговором да би се „замерио католицима, кад би преко фрatera покушао да стане на пут Фандама или помогао да се најгори зликовци међу њима похватају“. Аустроугарска и њене присталице нису скривале своје тежње, које су се у неку руку подударале са турским. Циљ им је био да се српско становништво уништи у Метохији, а на Косову смањи у што већем броју. На тај начин би се, према замисли из Беча, аспирације Краљевине Србије, с етнографског гледишта, свеле на минимум, а простор Косова, од Качаника до Митровице био отворен за остварење циљева Двојне монархије. Аустроугари су се у свом раду с једне стране ослањали на Арбанасе и султанову политику попустљивости према њима, а с друге на Бугаре. Поред жеље да контролишу ситуацију у Старој Србији, подстрекивали су поједине арбанашке прваке из Гусиња, Плава, Ђаковице, Малесије и Истинића да вежу бесу и заједнички нападну Црну Гору. Према плану, тим сукобом би се створила анархија на много већем простору, што је користило једино Аустроугарској (Перуничих 1988: 18).

Извештаји српског конзула из Приштине сведоче да је у то време најгоре стање било у призренском и пећком крају, упркос подацима да су Срби били скоро пет пута бројнији у односу на Фанде. За разлику од њих, Фанде су биле наоружане аустријским брзометним пушкама и располагали су великом количином новца добијеним из Беча. Били су добро организовани у комитске чете, а помоћ им је стизала и из осталих места Ђаковичке казе и Малесије. Услед њихових напада, учесталијих од оних који су вршили мухамеданци, преко стотину жалби се налазило у српском конзулату. Поједини Срби су били приморани да привидно прихватају исламску веру, задржавајући и даље све православне обичаје. Турске власти су покушавале да спрече римокатоличке акције, али су оне биле координиране и у једном моменту, уперене само против хришћана. Мутесариф у Пећи, задужен за ред у том крају, насталу ситуацију је сагледавао и са политичког аспекта и на жалбе одговарао: „Сва зла, која вам долазе од католика, долазе вам од нашега пријатеља Аустрије“. Срби су били свесни одакле је долазила подршка за зулуме римокатолика, а утицајнији међу њима су их подружљиво саветовали речима: „Нека, трпите зулуме за сад, а после, кад дође Аустрија, бићете рахат; за сад треба овако, јер тако наређују консули и фратер“.¹⁸

На удару Арбанаса који су деловали под утицајем аустроугарске пропаганде су били истакнути Срби, учитељи и митрополит Нићифор. За њих су сматрали да, у договору са српским конзулима, раде на припајању тих крајева Србији. Желећи да контролишу ситуацију и придобију што више

18 ДАС, МИД ППО, 1905, ред 217, ПП № 1406, конзул М. Спалајковић – В. Антонићу, министру иностраних дела, Приштина 12/25. децембар 1905; Перуничих 1988: 271–273.

присталица, велики број аустроугарских агената непрестано је путовао железницом од Митровице до Скопља и даље до Пећи, Пљеваља и Колашина. На располагању су имали велике количине новца којим су неретко поткупљивали и турске службенике. Међу њима су у раду предњачили Лаза Латинин и Шахин Бошњак из Митровице, Милан Давидовић, Марко Чесмеџија и други. Српски конзул из Приштине Сима Аврамовић је за Лазу Латинина, богатог трговца говорио да је „скоро вицеонсул аустријски, без грба и заставе“. Њега је једном, а некада и два пута, посећивао гаваз аустријског конзулата у Скопљу, преузимао пошту и преносио инструкције за даљи рад. За Марка Чесмеџију, човека од четрдесетак година, високог раста је забележено да је родом из Скадра, да је често боравио у Јањеву и да је, под изговором поправке водоводних цеви, непрестано путовао и ширио разне приче, супротне српским интересима. У корист аустријске стране је радио и Шахин Бошњак за кога се јавно говорило да је шпијун. Он је често путовао у Пљевља и редовно пратио путнике који су железницом долазили у Митровицу.¹⁹

О значају рада агената у корист Аустроугарске говори и чињеница да су они уживали потпуну заштиту конзула, али и посланика у Цариграду. Такав је био и случај са Миланом Давидовићем познатим и под именом Емил Давид Кон, којег су с пролећа, у околини Ђаковице, заробили Арбанаси. Иако је, захваљујући новцу, врло брзо ослобођен, није био задовољан, већ се жалио аустријској амбасади у Цариграду и тражио одштету. Амбасадор Каличе је на Порти инсистирао да се Арбанаси који су га ухапсили строго казне и да се оштећеном исплати потраживање. Косовски валија није хтео да улази у сукоб са арбанашким преступницима и погази договор, постигнут по одобрењу Порте, па је аустроугарски амбасадор у Цариграду интензивно захтевао његову смену.²⁰ Овакав однос према аустроугарским агентима и заштита коју су уживали, утицали су на повећање злодела и угрожавали безбедност српског становништва. Српски и руски конзули су о њиховом страдању скоро свакодневно слали извештаје својим владама.

Почетком XX века у Косовском вилајету је завладала општа анархија, а српско становништво је било приморано да, због зулума, у већем броју напушта своја имања. Уточиште су налазили у Србији, али и у другим крајевима Османског царства. Због терора којем је било изложено не само српско, него и остало хришћанско становништво, реаговале су велике силе и од султана захтевале да изврши реформе у држави. Иницијатори су били аустроугарски и руски цареви, Франц Јозеф и Николај II, који су октобра 1903. године у Мирцштегу договорили програм о спровођењу

19 ДАС, МИД ППО, 1901, ред 28, Пов. № 293, конзул С. Аврамовић – М. Вујићу, министру иностраних дела, Приштина 23. септембар / 6. октобар 1901; Перуничић 1988: 99–100.

20 ДАС, МИД ППО, 1901, ред 28, П. П. Бр. 2807, генерални конзул М. Куртовић – Министарству иностраних послова, Скопље 25. октобар / 7. новембар 1901; Перуничић 1988: 112.

реформи у три румелијска вилајета (Мантран 2002: 675). Иако су ове најзаинтересованије стране учествовале заједно у изради пројекта и његовом усаглашавању, до изражаја су дошли интереси Аустроугарске. Наиме, она је захтевала да тачка која се односила на тежак положај хришћана у Старој Србији и предузимање мера против Арбанаса не буде званични део ноте. Овакав став аустроугарских званичника није остао незапажен међу руским дипломатама, а њен посланик у Цариграду Иван Зиновјев је тим поводом изјавио: „За аустријског амбасадора не постоје албански зулуми, јер се ови зулуми не врше над католицима, који као и Албанци иду сербез под оружјем и уживају сва права, него над православним Србима, с којима се поступа као с бесправном рајом“ (Мартиновић 1985: 66; Зарковић 2019: 309).

Предлог реформи у којем су узеле учешће и остале велике силе, попут Енглеске, Немачке и Италије, у Србији и Русији је изазвао незадовољство, али и бојазан због све већег ширења германизма на Балкану.²¹ До изражаја су долазиле разлике између Русије и Аустроугарске у заједничком раду и насупрот томе што је споразум подразумевао подједнаку заступљеност обе стране било је видљиво да је Аустроугарска тежила да ослаби руски утицај. Подршку на том путу је имала од Немачке, али и Ватикана, који је желео да спречи ширење православља према западу и у њој је видео „бедем католицизма“ (Гађиновић 2014: 57).

Споразум Аустроугарске и Русије није успео, пре свега због неискрености прве стране која је у њему видела само прилику да, без неког већег ангажовања и конфронтације, у потпуности завлада Балканским полуострвом, као што јој је пошло за руком у Босни и Херцеговини након Берлинског конгреса. Упркос томе, Двојна монархија је желела да оствари своје циљеве и неутралише Русију. То се види и по инсистирању да након Русије, отвори свој конзулат у Митровици. За разлику од тешкоћа са којима се Русија сусрела приликом отварања конзулата и убиства конзула Григорија Шчербине у Митровици 1903. године (Батаковић 1987: 309–325; Секулић 2005: 139–153), аустроугарски конзул Цамбауер је наишао на добродошлицу. О личним утисцима и дочеку је писао у извештајима Влади у Бечу и посланику у Цариграду. Навео је да је наишао на љубазност муслиманског становништва и посебно истакао пријатељски став избеглица из Босне, којих је било око 300–400 кућа. За разлику од њих, за српско становништво у граду, које је према његовој процени живело у 220 кућа, говорио је да су са презиром гледали на отварање аустроугарског конзулата у Митровици. Желећи да употпуни слику о расположењу мухамеданаца није пропустио прилику да у извештају нагласи чињеницу да га је одмах, већ на железничкој станици дочекала дегегација од неколико локалних вођа из Приштине, као и пет чланова из Митровице, предвођених Сулејман бегом Ченгићем.²²

21 *Руски документи за Македонија и македонско питање (1859–1918)*, док. 96, 243.

22 *Politik und Gesellschaft im Vilayet Kosovo und im serbisch beherrschten Kosovo 1870–1914*, Band 3, Nr. 85, 221–222.

Начин на који је новоименовани аустроугарски конзул извештавао о ситуацији у Косовском вилајету није представљао одраз правог стања на терену. Злочине и убиства хришћана који су се десили пре његовог ступања на дужност у сеоским срединама и у градовима, Приштини, Митровици, Пећи, Новом Пазару и Сјеници представио је као појединачне акте. О ситуацији је говорио као релативно мирној, којој је, по њему, допринела контрола ношења оружја свих групација, па и мухамеданаца.²³ Супротно томе, његов колега Хала из Призрена је грофу Голуховском указивао на неопходност строгог кажњавања Арбанаса мухамеданаца за нападе на хришћане и њихово разоружавање. У том тренутку се поштовала забрана ношења оружја у Призренском санџаку, околини Ђаковице, Пећи, али не и у селима Пећког санџака.²⁴

Извештаји Цамбауера су, према речима отправника послова и саветника аустроугарске амбасаде у Цариграду Отоа, били исувише благи и позитивни у погледу ситуације у рејону конзулата у Митровици.²⁵ Конзул Цамбауер је потенцирао на могућу опасност из Србије, шверц оружја, прекограничне инциденте и смањење броја активне војске, који су, према његовом схватању, изазивали забринутост муслиманског становништва и османских власти. Посебно је указивао на идентичан став „словенских Турака“ и Арбанаса, који су ситуацију описивали као катастрофалну и тренутак да између Србије и Црне Горе изаберу Аустроугарску због датих права, потпуне слободе вероисповести и заштите законске својине мухамеданаца у Босни. Овакве вести су охрабривале Аустроугарску која је и стварала перцепцију једине овлашћене да заведе ред на овој територији.²⁶

Аустроугарској су наруку ишле и настале околности и стање у којем се налазила османска држава. Револуционарни покрет који је захватио Македонију 1903. године одразио се и на прилике у северозападном делу Косовског вилајета, где су хришћани били у много неповољнијем положају. Српске дипломате су, према сазнањима из неколико извора, располагале информацијама да је анархија изазвана мухамеданским фанатизмом била испољена у различитим облицима. Примера ради, тако се мухамеданско становништво у Призрену определило за бојкот хришћана занатлија и трговаца које је због тога било на рубу егзистенције. Представници османских власти нису реаговали јер су подлегли утицају из џамија у којима су се држале проповеди да се не купује роба од хришћана. У корист Срба је

23 *Politik und Gesellschaft im Vilayet Kosovo und im serbisch beherrschten Kosovo 1870–1914*, Band 3, Nr. 86, 222–223.

24 *Politik und Gesellschaft im Vilayet Kosovo und im serbisch beherrschten Kosovo 1870–1914*, Band 3, Nr. 89, 228–229.

25 ДАС, МИД ППО, 1907, ред 112, Пов. Бр. 793, посланик Ж. Балугџић – Н. Пашићу, министру иностраних дела, Цариград 7/20. септембар 1907; ДСПКС, књ. II, св. 4/1, док 225, 457.

26 *Politik und Gesellschaft im Vilayet Kosovo und im serbisch beherrschten Kosovo 1870–1914*, Band 3, Nr. 91, strana 233–234.

реаговао једино руски конзул, у овом случају потпомогнут аустријским колегом. Много гора ситуација је била у Пећком санџаку, а нарочито по селима у којима су Арбанаси свакодневно вршили зулуме. Овакво стање је у неку руку представљало последицу ширења разних гласова о реформама у Македонији, где је положај хришћана било много бољи. Нимало лакши живот српског становништва није био ни у Гњиланској кази одакле су упућиване разне жалбе на које кајмакам, као представник власти, не само да није реаговао, него је остављао утисак као да се солидарисао са злочинцима (Зарковић 2022: 243–255).

За разлику од ових крајева, Срби у Пљеваљском санџаку нису били изложени зулумима у великој мери, што је и разумљиво с обзиром на занемарљив број Арбанаса који је живео у том крају. Упркос таквој чињеници, ситуација у том делу Косовског вилајета је изазвала забринутост код српских дипломата због превеликог утицаја Аустроугарске и њених агената који су српске сељаке подстицали на отпор турским властима. У том циљу су их храбрили и давали разна обећања, врло примамљива за обичне сељаке. Рад аустроугарских агената се сводио на приче о пружању помоћи народном покрету, не само оружјем него и војском, о ослобађању од сваког пореза за пет година, о давању бесплатне хране деци и женама, о необавезном служењу у аустријској војсци и многим другим погодностима. Поред агената, у служби пропаганде су се налазили и официри аустроугарских гарнизона, који су јавно саветовали да се пружи отпор турским властима. Забележен је случај двојице српских сељака који су, захтевајући помоћ од аустроугарског цивилног агента наишли на одговор: „Напишите молбу у којој ћете тражити да вас заштитим од турских зулума, па у истој тражите да пређете у аустријско поданство, и на њој нека се потпише свештеник, коџобаша с његовим меџлисом и нека ставе на њој свој печат. Кад ми оваку молбу донесете, одмах ћу вас узети у заштиту и сваком ћу дати пушке какве имају наши војници и онда вас нико ни за шта неће смети узнемиравати и у сваком случају ће вас бранити наша војска“.²⁷ Високи официри у аустроугарској војсци, као и бројни агенти, имали су удела и приликом побуне која је захватила пљеваљски крај у јесен 1905. године. Побуњеници су одбијали да плате зам, тражили ослобађање од плаћања пореза и захтевали заштиту Србије или Црне Горе. У супротном су изјављивали да ће подпасти под власт Аустроугарске, која је очигледно подстицала цео покрет. Развој ситуације је указивао на њено живље деловање, као и циљ да загосподари Новопазарским санџаком.²⁸ О покрету у Новопазарском санџаку скоро да није било речи у бечкој штампи, што је за посланика Краљевине Србије Михаила Вујића био прави показатељ да су се најпре хтеле сагледати његове размере, а тек онда заузети коначан став о даљим корацима.²⁹ Гроф Голуховски је за стање у Пљеваљском

27 ДСПКС, књ. I, св. 2, док. 247, 438–440.

28 ДСПКС, књ. I, св. 4/I, док. 78, 277.

29 ДСПКС, књ. I, св. 4/I, док. 79, 278–279.

крају кривио турску администрацију која је хтела да уведе додатне намете и тврдио да ће се покрет стишати захваљујући саветима аустроугарске и руске амбасаде, као и њихових конзула у Митровици. Његов став и уверавања изазвала су код Вујића помисао о намерном одрицању било каквог удела у покрету.³⁰

Према мишљењу сведока збивања у пљеваљском крају, буна из 1905. године је претила да поприми веће размере, али је захваљујући мутесарифу Сујелман Хаки паши и руском конзулу Орлову брзо угушена. Поједини сеоски домаћини су сведочили о ангажовању аустријског генерала у Пљевљима и агената, као и разним понудама, тражећи заузврат од побуњеника писану сагласност о примању аустријске управе.³¹

Аустроугарска се, упркос унутрашњим неприликама, вешто користила слабљењем руског утицаја због рата са Јапаном и радила на подизању свог угледа и утицаја на Балкану. Зато је гроф Голуховски сачинио експозе и упутио га делегацијама. Иако је признавао коректно држање Србије, његова и брига Аустроугарске коју су намеравали да посвете сређивању прилика у Косовском вилајету, забрињавале су Михаила Вујића, посланика у Бечу. Околности, попут Алборијевог путовања по северозападном делу Новопазарског санџака и велики војни кредити подсећали су га на речи Голуховског: „како ће Аустро-Угарска сама допунити што ангажовањем Русије према Јапану у балканској акцији недостајало буде“. Вујић је овакву изјаву тумачио двојако, као лекцију одржану Турској, а друго да и најмањи нереди, па и они вештачки изазвани могу дати повода Аустроугарској за оружану интервенцију до „иза Митровице“.³²

Неискреност аустроугарске политике у решавању балканске кризе огледала се и у изјавама грофа Голуховског, датим појединим европским политичарима у којима је тврдио „да Аустро-Угарска ништа не тражи за себе на Балкану, нити ишта мисли предузимати самостално на своју руку“. Ова и сличне тврдње уливале су неповерење код појединих дипломата, пре свега српских. Посланик Краљевине Србије у Риму Милован Миловановић је зазирао од могућих нереда у Македонији, Старој Србији или Албанији у пролеће 1904. године, који су, по њему, могли Аустроугарској да послуже као повод за позивање на одредбу Берлинског уговора и окупацију „до иза Митровице“. Основаност бојазни према намерама Двојне монархије била је појачана и све већом заузетом Русије на Истоку.³³ Он је о „лојалним и мирољубивим“ изјавама које су долазиле са аустроугарске стране строго поверљивим извештајима обавештавао Владу у Београду и, истовремено, италијанским политичарима скретао пажњу о огромном значају територије Новопазарског санџака за Србију и остале балканске државе. Сматрао је да би Аустроугарска заузимањем тог простора раздвојила Србију од

30 ДСПКС, књ. I, св. 4/I, док. 86, 295.

31 ДСПКС, књ. I, св. 4/I, док. 95, 319–320.

32 ДСПКС, књ. I св. 2, док. 186, 325.

33 ДСПКС, књ. I св. 2, док. 16, 102–103.

Црне Горе, пресекла јој излаз према мору и поставила војничке гарнизоне на најважнијој стратегијској позицији Балканског полуострва, на Косову. Изјаве да Беч неће самоиницијативно предузимати никакве кораке представљале су само резерву у погледу употребе права, добијеним на Берлинском конгресу.³⁴ С тога је предлагао Николи Пашићу да предузме мере за сузбијање аустроугарских намера, које су директно угрожавале планове Краљевине Србије везане за Стару Србију.³⁵

Нескривене намере Аустроугарске дошле су до изражаја на почетку реформне акције, када је на инсистирање њеног дипломате била утврђена област интервенција, према којој је за себе резервисала Качаник, Кратово, Куманово, Паланку, Скопље, и да се западно од Качаника неће захтевати реформе.³⁶ Упркос оваквом деловању на терену, гроф Голуховски је италијанском министру иностраних дела Титонију тврдио да Аустроугарска неће предузимати једностране потезе и тражити било какву посебну корист. Приликом тог састанка није било речи о правима с Берлинског конгреса, али према Титонијевом уверавању, с аустроугарске стране није било никаквог формалног напуштања тог права. За њега је било довољно да није постојала резерва и било какво ограничење по питању права, проистеклог са Берлинског конгреса, што би се тумачило као непоштовање *status quo*—а.³⁷

Уверавања Аустроугарске да ће радити на очувању *status quo*—а била су у супротности са њеним деловањем. Она је, преко фратара и даље развијала енергичнију акцију међу Арбанасима мухамеданцима у Ђаковици и Пећи и у ту сврху уложила само у Ђаковици 7.000 наполеона. Такође, преко Пјеваља је ширила вести о пропасти руске флоте, а оружје је слала преко Призрена и Скадра.³⁸ Српска влада је током 1903. године била обавештена да ће Аустроугарска с пролећа наредне године извршити окупацију Новопазарског санџака. До тога није дошло, али је ситуација показала колико је велика и изгледна могућност деловања Аустроугарске у тој области (Храбак 1981: 5–19).

Анализа ситуације у Пјеваљском санџаку, у којем био присутан један део аустроугарске војске, показала је да учестале побуне нису биле последица економске природе, него резултат рада пропаганде. Краљевина Србија је уз велике напоре доприносила да српски народ на том простору не подпадне под аустријску управу. Зато је у име Централног одбора, као највишег руководећег тела четничке организације Љ. Јовановић предложио Врховном одбору Српске организације активније деловање у циљу спречавања даљег аустроугарског надирања ка Митровици. Оправдање овакве идеје налазио је у насталим околностима и јачем деловању Двојне монархије за време царинског рата.³⁹

34 ДСПКС, књ. I св. 2, док. 18, 106–108; док. 28, 120.

35 ДСПКС, књ. I св. 2, док. 19, 108–109.

36 ДСПКС, књ. I св. 2, док. 606, 945.

37 ДСПКС, књ. I, св. 3/II, док. 276, 700.

38 ДСПКС, књ. I, св. 3/II, , док. 326, 825.

39 ДСПКС, књ. II, св. 2/I, док. 15, 137–138.

Последице деловања аустроугарске пропаганде су биле још израженије у Митровици и њеној околини, где је српско становништво трпело велике зулуме. Руски конзул Орлов је код свог аустријског колеге у Митровици инсистирао на заједничком деловању којим би се заштитили угњетени, али је реакција готово увек изостајала. Према његовој тврдњи, на иницијативу да се предузму заједнички кораци и обуздају Арбанаси у вршењу злодела, службеници у аустријској амбасади и конзули „изгледају као да гутају отров“.⁴⁰

У овакав став аустроугарских представника уверио се и рашко–призренски митрополит Нићифор Перић, који је приликом путовања у западне крајеве Косовског вилајета у јесен 1906. године, посетио у Митровици конзуле Русије и Аустроугарске. Обојица су се сагласила да је положај српског становништва тежак и да га још више отежавају поступци Арбанаса. Руски конзул Орлов је у одвојеном разговору са митрополитом признао да га у раду ограничава споразум са аустроугарским колегом који се увек у заједничким рапортима позивао на споразум из Мирџштега. Конзул Цамбауер је на бројне примедбе митрополита Нићифора заступао став „да са ове стране Шар-планине, по договору мирџштетском, нема рефорама и да је та ствар остављена Турцима и влади коју он представља...“. Турске власти је сматрао неискреним и кривицу за лоше стање приписивао њима. Као пример је наводио одлуку Цариграда да ослободи Ису Бољетинца и остале арбанашке зулумћаре из Митровичке, Пећке и Призренске казе. Међутим, митрополит је прозрео намере конзула јер је имао другачија сазнања, која су указивала да су арбанашки зулумћари ослобођени захваљујући ангажовању Аустроугарске. Поред тога што су се нашли на слободи, на њима, као и мутесарифима, кајмаканима и нижим чиновницима се није штедело. Годину дана након разговора са конзулом Цамбауером ситуација у целом Косовском вилајету је била непромењена, а митрополит је, на основу искуства, закључио да ни Арбанаси, ни турске власти не би могле да чине толике зулуме према српском становништву, њиховим школама и цркви да нису били подстрекивани од стране Аустроугара, главних креатора планова за уништавање Срба.⁴¹

Митрополитова предвиђања су се обистинила јер је српско становништво у Косовском вилајету, нарочито у Призренском и Пећком санџаку у великом броју страдало од Фанда, иза којих су стајали фратари и аустроугарски конзули. Конзул Краљевине Србије у Приштини Мирослав Спалајковић је имао подужи списак зулумћара који су несметано могли да убијају и уништавају Србе у овим крајевима, захваљујући заштити.⁴²

40 ДАС, МИД ППО, 1905, ред 217, № 626, конзул М. Спалајковић – Ј. Жујовићу, Приштина 10/23. јун 1905; Перуничкић 1988: 269.

41 *Документи о Рашкој области* 1900–1912, док. 110, 150–152.

42 ДАС, МИД ППО, 1905, ред 26, ПП Бр. 1315, конзул М. Спалајковић – Ј. Жујовићу, министру иностраних дела, Приштина 25. новембар / 8. децембар 1905; ДСПКС, књ. I, св. 4/I, док. 222, 618.

Крајем 1907. године у Цариград су стизале бројне представке о лошој ситуацији у свим деловима Старе Србије од страних представника, али и од генералног инспектора пограничних трупа Хилми паше. Учестале жалбе утицале су на султанову одлуку да његов ађутант Риза паша обиђе те крајеве и сачини извештај. Запажање ађутанта презентовано у Цариграду, повољно за Арбанасе, било је неосновано за руског амбасадора који је аустроугарском отправнику послова предложио да њихови конзули из Митровице обиђу исте крајеве и својим амбасадама поднесу извештаје. Уствари, рад двојице конзула, супротстављених мишљења и ставова требало је у неку руку да послужи као основа озбиљнијих представки Русије и Аустроугарске у Цариграду, у чијим је меродавним круговима било све веће интересовање за збивања у Старој Србији, која су привлачила пажњу и представника важнијих европских листова.⁴³

Српско становништво и дипломате су били свесни да су бројна злодела резултат рада аустроугарске пропаганде. Такво тумачење је требало предочити руским дипломатама од којих се очекивала помоћ. Конзул Милан Пећанац је предлагао да се искористи заједничко путовање руског и аустроугарског конзула из Митровице у „горње крајеве“ како би се указало „што више о ровењу Аустро-угарске против нашег народа“.⁴⁴ Идеју да се руски конзул детаљније информише о штетности аустроугарске пропаганде прихватио је и митрополит Нићифор. Планирао је, такође, да ово путовање искористи за решавање црквено-школских питања којима су се противиле турске власти.⁴⁵

Дипломатско питање османског наслеђа на Балкану имало је и специфичан облик кроз тзв. железничко питање. Наиме, у циљу остваривања својих планова Аустроугарска је, поред чисто политичких и војних активности, у свој репертоар укључила и економско деловање. Њену активност су препознале друге државе, како велике силе, тако и мале балканске земље, које су одговориле на адекватан и истоветан начин. Било је само питање истрајности, доступности капитала и интереса великих сила који ће се од планова остварити.

Аустроугарска је појединим економским активностима настојала да заустави или бар успори привредни развој Србије, на тај начин је веже за себе и онемогући њено деловање у правцу Старе Србије. Планирала је изградњу железничке пруге од границе Босне на Дрини до Косовске Митровице. Том пругом, која се у литератури назива Новопазарска, желела је: 1) да се повеже на постојећу пругу Митровица – Солун, што јој је отварало пут даље према истоку (била би остварена јединствена железничка веза од Берлина до Багдада), и 2) да онемогући спајање Србије и Црне Горе.

43 ДСПКС, књ. II, св. 4/2, док. 335, 639–640.

44 ДАС, МИД ППО, 1907, ред 865, Телеграм конзула М. Пећанца – Министарству иностраних дела Краљевине Србије, 4/17. октобар 1907; ДСПКС, књ. II, св. 4/2, док. 311, 604–605.

45 ДАС, МИД ППО, 1907, ред 865, ПП Бр. 719, конзул М. Пећанац – Н. Пашићу, министру иностраних дела, Приштина 10/23. октобар 1907; ДСПКС, књ. II, св. 4/2, док. 330, 629–630.

С друге стране, Србија је, у жељи да се ослободи привредне зависности од Аустроугарске, тражила нове излазе. Једна од могућности је била и изградња железнице која би Србију повезала са неком од морских лука. Како је Солун био исувише далеко и постојећа пруга била у турским рукама, уз јак уплив Немачке и Аустроугарске, Србија је своје планове усмерила према источној обали Јадрана, према некој од лука у Османском царству или према Бару у Црној Гори. Пруга је поред привредне имала и велики геостратешки значај који је укључивао и транспортно и војно повезивање, што је био незаобилазан фактор у плановима за трасирање и изградњу железнице (Ђорђевић 1956: 3–35). Зато је железница Србији и Црној Гори значила не само привредно, већ и војно повезивање, што је Аустроугарска настојала да спречи, чак и по цену рата (Ђорђевић 1957: 213–248).

Планове Аустроугарске и Новопазарску железницу је подржавала Немачка, док су за Јадранску, поред Србије и Црне Горе, биле заинтересоване Италија, Румунија и Русија, које би се трасом од Кладова / Прахова до Јадранског мора и физички повезале. Услед недостатка капитала Србија је покушала да за изградњу Јадранске железнице заинтересује француске и британске компаније. У Лондону су, чак, основана два конзорцијума („синдиката“), али до реализације плана није дошло из више разлога, међу којима су и лоши финансијски услови које су ове компаније настојале да наметну Србији.

Иако су трасе планираних железница у великој (највећој) мери требале да иду преко територије Османског царства, Порта је била прилично незаинтересована и без конкретних планова. У једном тренутку, као реакција на планове других држава, изашла је са идејом о изградњи железнице на релацији Косовска Митровица – Скадар, желећи да јој пруга, пре свега, користи за пребацивање војника који би ефикасније деловали у гушењу све чешћих побуна и сузбијању анархије. Овако замишљена траса имала би мале економске ефекте и није узета у неко значајније разматрање.

Планови за изградњу појединих железница јављали су се периодично, често за време локалних криза. Тако се крајем 1906. и почетком 1907. године, у јеку „Царинског рата“, повела жестока кампања за изградњу Јадранске железнице. Никола Пашић је убеђивао Порту да је њена изградња у заједничком српско–турском интересу, напомињући да је Аустроугарска желела да привредним сламањем Србије продре у Македонију, што би додатно угрозило и Османско царство. Отпор који је Србија пружала Двојној монархији истовремено је штитио и Турску од аустријске похлепе и планова за даљи продор на исток. Зато је, према речима Пашића, али и других српских дипломата, било природно да Османско царство подржи изградњу ове железнице (Ђорђевић 1956: 8–9).

Српска кампања за изградњу Јадранске железнице није прошла без Аустроугарске реакције. Убрзо је из Двојне монархије уследила велика акција на чијем челу је стајао Ерентал (Војводић 2000а: 279–302).

На инсистирање Аустроугарске султан је марта 1908. године издао ираду којом је дозвољено испитивање трасе. Колико је Аустроугарској стало до овог пројекта говори податак да су радови започели већ у априлу исте године и то на четири места: у Митровици, Новом Пазару, Сјеници и Пријеполу. Младотурска револуција из јула 1908. године зауставила је даље радове на пројекту Новопазарске железнице, али је Аустроугарска наставила да инсистира по том питању све до 1912. године. Извештаји о радовима који су предати на Порту склоњени су и дискусија није вођена, што је у Аустроугарској изазивало велико огорчење (Микић 1976: 82–92).

Аустроугарска је своје гарнизоне из западног дела Косовског вилајета повукла 1908. године, након анексије Босне и Херцеговине и избијања кризе. Међутим, са акцијама и пропагандом није престајала ни у каснијим годинама, о чему сведоче извештаји српских и руских конзула. Настојала је да лошу ситуацију у Османском царству учини још гором и на тај начин створи услове да, као на Берлинском конгресу, мандатом од великих сила стави нову територију под своју управу. У том циљу је подстицала Арбанасе, као и Бугаре у Македонији, да траже аутономију. Запажену улогу имао је и Тахи, аустроугарски конзул у Митровици, који је, преко својих агената, пред Балканске ратове препоручивао Арбанасима да упуте меморандум конзулатима великих сила у Македонији и затраже аутономију под њиховом заштитом.⁴⁶

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Државни архив Србије – Министарство иностраних дела, Политичко–просветно одељење.

Државни архив Србије – Министарство иностраних дела, Политичко одељење.

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Алексић Пејковић 2014: Ђилиана Алексић Пејковић. *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*. књ. I, св. 3/II. Београд: Српска академија наука и уметности.

Алексић Пејковић 2014: Ђилиана Алексић Пејковић. *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*. књ. I, св. 4/I. Београд: Српска академија наука и уметности.

Алексић Пејковић, Анић 2006: Ђилиана Алексић Пејковић, Живота Анић. *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*. књ. II, св. 2/I. Београд: Српска академија наука и уметности.

Алексић Пејковић, Анић 2008: Ђилиана Алексић Пејковић, Живота Анић. *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*. књ. II, св. 4/I. Београд: Српска академија наука и уметности.

⁴⁶ *Документи о Рашкој области 1900–1912*, док. 230, 345.

- Алексић Пејковић, Анић 2008: Љиљана Алексић Пејковић, Живота Анић. *Документи о сјољној ђолијици Краљевине Србије 1903–1914*. књ. II, св. 4/2. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871–1914*, 18. Band I, 1924: Berlin: Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte.
- Oakes, Mowat 1930: *The Great European Treaties of the Nineteen Century*. ed. Augustus Oakes and R. B. Mowat. Oxford: Oxford University press.
- Перуничих 1989: Бранко Перуничих. *Зулуми аја и бејова у Косовском вилајету 1878–1913*. Београд: Нова књига.
- Перуничих 1988: Бранко Перуничих. *Сведочанство о Косову 1901–1913*. Београд: Научна књига.
- Петровић 1995: Милић Ф. Петровић. *Документи о Рашкој области 1900–1912*. Београд: Архив Србије.
- Петровић 1997: Милић Ф. Петровић. *Документи о Рашкој области 1890–1899*. Београд: Историјски музеј Србије.
- Раденић 1988: Андрија Раденић. *Документи о сјољној ђолијици Краљевине Србије 1903–1914*. књ. I, св. 2. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Raspovović 2019: *Le Traité de Berlin 1878, Berliner vertrag 1878, Berlin Treaty 1878, Berlinski ugovor 1878*, urednik i priređivač Radoslav Raspovović. Podgorica: Univerzitet Crne Gore, Istorijски институт Univerziteta Crne Gore.
- Србија 1878. Документи*, 1978: приредили Михаило Војводић, Драгољуб Р. Живојиновић, Андреј Митровић, Радован Самарџић 1978: Београд: Српска књижевна задруга.
- Schmitt, Frantz 2020: *Politik und Gesellschaft im Vilayet Kosovo und im serbisch beherrschten Kosovo 1870–1914*. Berichte der österreichisch-ungarischen Konsuln aus dem zentralen Balkan, Band 3. Ed. Oliver Jens Schmitt und Eva Anne Frantz unter Mitarbeit von Sven Mörsdorf. Wien: Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Трајановски 2004: Александар Трајановски. *Руски документи за Македонија и македонско ђрашање (1859–1918)*. Скопје: Државен архив на Република Македонија.
- <https://mjp.univ-perp.fr/traites/1878berlin.htm>, приступљено 31. 05. 2023.

ЛИТЕРАТУРА

- Бартл 2004: Петар Бартл. *Албанци. Од средњеј века до данас*. Београд: Слио.
- Батаковић 1987: Душан Т. Батаковић. „Погибија руског конзула Г. С. Шчербине у Митровици 1903. године“. *Историјски часопис*, бр. 34. Београд: Историјски институт, 309–325.
- Војводић 2000: Михаило Војводић. „Прилике на Косову и Метохији и политика Србије 1881–1912“. *Србија и Балканско ђишање (1875–1914)*. Нови Сад: Матица српска, 43–73.
- Војводић 2000а: Михаило Војводић. „Србија и Еренталов план о грађењу ново-пазарске железнице“. *Србија и балканско ђишање (1875–1914)*. Нови Сад: Матица српска, 279–302.
- Гађиновић 2014: Радослав Гађиновић, „Колаборациони однос Ватикана и Аустроугарске у припреми напада на Србију 1914. године“, *Српска ђолијицка мисао*, бр. 2. Београд: Институт за политичке студије, 55–76.

- Ђорђевић 1957: Димитрије Ђорђевић. „Аустро–српски сукоб око пројекта Новопазарске железнице“. *Историјски часопис VII*. Београд: Историјски институт, 213–248.
- Ђорђевић 1956: Dimitrije Đorđević. „Projekat Jadranske železnice u Srbiji“. Историјски гласник, бр. 3–4, Београд: Друштво историчара СР Србије, 3–35.
- Зарковић 2008: Весна Зарковић. *Афера у Ибарском Колашину 1901–1902. године*. Приштина / Лепосавић: Институт за српску културу.
- Зарковић 2019: Весна Зарковић. „Велике силе, Стара Србија и споразум у Мирцштегу 1903. године“. *Српска јолијичка мисао*, бр. 1. Београд: Институт за политичке студије, 299–320.
- Зарковић 2015: Весна Зарковић. „Збор Арбанаса у Пећи 1899. године и његове последице“. *Баштићина*, св. 38. Приштина–Лепосавић: Институт за српску културу, 79–92.
- Зарковић 2019а: Весна Зарковић. *Косово и Метихија у јолијички великих сила 1896–1908*. Лепосавић: Институт за српску културу.
- Зарковић 2022: Весна Зарковић. „Насиља над Србима Ђиљанске казе 1900–1903. године“. *Баштићина*, св. 58. Приштина–Лепосавић: Институт за српску културу, 243–255.
- Историја српског народа VI/1*, 1983. Београд: Српска књижевна задруга.
- Мантран 2002: Робер Мантран. *Историја Османског царства*. Београд: Слио.
- Мартиновић 1985: Сретен Мартиновић. „Децембарски и Бечки програм реформи у Турској 1902/1903. године и став Русије према Албанцима“. *Обележја*, бр. 3. Приштина: НИРО Јединство, 57–75.
- Микић 1985: Ђорђе Микић. „Албанско питање и албанско–српске везе у XIX веку (до 1912)“. *Марксистичка мисао*, бр. 3. Београд: Марксистички центар ЦКСК Србије, 137–156.
- Микић 1976: Ђорђе Микић. „Питање трасирања Санџачке и Јадранске железнице кроз Косовски вилајет 1908–9. године“. *Обележја*, бр. 3. Приштина: Јединство, 80–106.
- Орловић 1901: Павле Орловић. *Питање о Сјаврој Србији*. Београд: Штампарија Петра Јоцковића.
- Поповић 2007: Васиљ Поповић. *Источно питање – борбе за ојштанак Османлијске царевине у Левантју и на Балкану*. Београд: Никола Пашић.
- Секулић 2005: Весна Секулић. „Отварање руског конзулата у Косовској Митровици“. *Баштићина*, св. 19. Приштина–Лепосавић: Институт за српску културу, 139–153.
- Стојанчевић 1994: Владимир Стојанчевић. „Друштвено–политичке прилике међу Арбанасима у Косовском вилајетуна почетку XX века и арбанашки отпор реформама 1902/1903. године“. *Срби и Арбанаси 1804–1912*. Нови Сад: Прометеј, 207–244.
- Толева 2018: Теодора Толева. *Ушлицај Аустроугарске на стварање албанске нације 1896–1908*. Београд: Филип Вишњић, Институт за европске студије.
- Ђоровић 1992: Владимир Ђоровић. *Односи између Србије и Аустро–Угарске у XX веку*. Београд: Библиотека града Београда.
- Фундић 2018: Душан Б. Фундић. *Аустро–угарска и обликовање Албаније (1896–1914)*. Докторска дисертација у рукопису. Београд: Филозофски факултет.
- Храбак 1981: Богумил Храбак. „Новопазарски санџак пред опасностју од Аустроугарске окупације 1903. и 1904. године“. *Новопазарски зборник*, бр. 5, Нови Пазар: Завичајни музеј у Новом Пазару, 5–19.

Vesna S. Zarković

KOSOVO VILAYET IN AUSTRIA-HUNGARY'S PLANS 1896–1908

Summary

Austria-Hungary took the first significant step in the Balkans and in the direction of the southeast since the Austro-Turkish wars at the end of the 18th century at the Congress of Berlin. With the help of other great powers, it suspended the decisions of the Peace of San Stefano and organized a new gathering of powerful people on which the image of the Balkans was shaped. The attitudes and decisions of the great powers at the Berlin Congress in 1878 introduced Austria-Hungary to the Balkan Peninsula, which gained the right to occupy Bosnia and Herzegovina. Unlike this territory, Old Serbia and Macedonia still remained under Ottoman rule.

Many contradictions and internal struggles in the Ottoman Empire at the end of the 19th and the beginning of the 20th century hinted at the disintegration of the state. The uncertain situation in which the Turkish Empire found itself aroused the increasing interest of Austria-Hungary, which saw in it a favorable opportunity to achieve its goals. The resulting crisis in the Ottoman Empire was used by the Albanians in the Kosovo *vilayet*, which became the center of daily violence against the Serbian population.

Austria-Hungary managed to win over some important Albanian leaders, known for violence against Serbs. That is why a large number of its agents resided in Kosovo *vilayet*, which it saw as a suitable territory for propaganda work. Secret agents, as well as Austro-Hungarian consuls in Mitrovica, Skopje and Prizren contributed to the spread of propaganda. The Austro-Hungarian authorities in Pljevlje and the Roman Catholic clergy acted with the same goal, at whose persuasion the Turks and Albanians persecuted, killed, robbed and displaced the Serbian population. They were rewarded for various crimes by Austria-Hungary, and many of them received a certain amount of money every month. In addition to the bishop of Prizren, the agas and beys were on the payroll, as well as most of the Turkish officials, starting with those from Constantinople, via Priština and Pljevlja. A lot of money was invested in that propaganda.

It was obvious that Austria-Hungary's interest in events in the Kosovo *vilayet* was increasing. This is indicated by the fact that it has increased the number of its representative offices over time. This assertion is supported by the fact that the number of reports from these regions sent to Vienna multiplied and after 1908 became the daily work of its diplomats who served in Prizren, Skopje and Mitrovica.

At the end of the 19th and the beginning of the 20th century in the European part of the Ottoman Empire, there were various disturbances and rebellions, behind which stood the Dual Monarchy. The Turkish authorities, with their policy of pandering and impunity to Albanian miscreants, contributed to the creation of anarchy that benefited only the Austro-Hungarian agents. Such a state of affairs destroyed the reputation of the Empire and thinned out the Serbian population. An increasing number of Albanians accepted the Austro-Hungarian propaganda and believed that the occupation, based on the decisions of the Berlin Congress and the fact that there were Austro-Hungarian garrisons in Pljevlje, Prijepolje and Priboj, was increasingly likely.

Austria-Hungary saw the Kingdom of Serbia's plans related to the Kosovo *vilayet* as an obstacle to the realization of its goals, so it tried to slow down its economic development and prevent it from acting in the direction of Old Serbia. It planned the construction of a railway line from the border of Bosnia on the Drina to Kosovska Mitrovica. With that railway, which is called Novi Pazar Railway in the literature, she wanted to connect to the existing Mitrovica - Thessaloniki railway and prevent the merger of Serbia and Montenegro. Work on that project was stopped by the Young Turk Revolution, but Austria-Hungary continued to insist on the issue until 1912.

This insistence was followed by already started action and propaganda, as evidenced by the reports of the Serbian and Russian consuls. It aspired to make the bad situation in the Ottoman Empire even worse and thus create the conditions to, as at the Congress of Berlin, put a new territory under its administration with a mandate from the great powers.

Key words: Kosovo *vilayet*, Austria-Hungary, Ottoman Empire, Serbs, Albanians, plans, propaganda.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39(497.115) (082)

94(497.115)(082)

КОСОВО и Метохија кроз чињенице, тумачења и симболе : тематски зборник. Књ. 2, Историја и етнологија / [уредили и приредили Ивана Рајовић Женарју, Весна Зарковић]. - Приштина [тј.] Лепосавић : Институт за српску културу, 2023 (Пирот : Pi-press). - 347 стр. : илустр. ; 25 cm

Тираж 300. - стр. 9-10: Предговор / Ивана Женарју Рајовић, Весна Зарковић - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-89025-92-7

а) Косово и Метохија -- Историја -- Зборници
б) Етнологија -- Косово и Метохија -- Зборници
COBISS.SR-ID 123538441